

دلالت‌پژوهی الگوی ارزشیابی خطمشی براساس آموزه‌های نهج‌البلاغه

سید جواد امینی*

علی زارع**

چکیده

نهج‌البلاغه امام علی (علیه السلام) از غنی‌ترین و اصیل‌ترین متون دینی و منابع اسلامی، گنجینه معارف حکومت‌داری و خطمشی‌گذاری را در اختیار بشریت گذارده است. علم خطمشی‌گذاری مبنا و پیش‌ران اصلی امر حکمرانی مدبرانه و اداره امور جامعه می‌باشد. نقطه عزیمت این نوشتار به محیط ارزشیابی خطمشی و اکتشاف دلالت‌های دینی و تطبیق و انکشاف محتوای آن با تکیه بر منظومه فکری و اندیشه‌ای امیرالمؤمنین (علیه السلام) قرار داده شده است. بر این اساس با رهیافتی علمی و مبتنی بر روش دلالت‌پژوهی، ابتدا سهم یاری‌ها از متن نهج‌البلاغه استخراج و مبتنی بر معیارهای شش‌گانه: الف) محوریت ارزشیابی (روشی، ارزشی و کاربردی)؛ ب) کانون توجه ارزشیابی (سنجش نتایج، نظارت و پایش، نتایج و پیامدها، سنجش پیامدها و تعامل)؛ ج) کارکرد اصلی ارزشیابی (آموزش و یادگیری، پاسخگویی، شفاف‌سازی و بهبود)؛ د) افق زمانی ارزشیابی (گذشته‌نگر، حین اجرا، آینده‌نگر)؛ ح) روش قالب (کمی، کیفی)؛ و) روش‌های ارزشیابی خطمشی متناسب (محکمه‌ای، ساختارگرا، خبره‌گرا، ذی‌نفع‌گرا، تصمیم‌گرا، نظریه‌مبنا، اطلاعات‌گرا، فراتحلیل، موردپژوهی، مطلوبیت‌گرا، هدف‌گرا، آزمایشگاهی، حسابرسی نتایج، هزینه‌مبنا، واقع‌گرا، مشارکتی، مشتری‌گرا) دلالت‌های موضوعی ارزشیابی - به‌عنوان تضمین‌دهنده کیفیت، اثربخشی و کارایی - خطمشی‌های عمومی با استفاده از نظرات خبرگی حاصل و احصا گردید. **واژگان کلیدی:** نهج‌البلاغه، خطمشی، ارزشیابی خطمشی، الگوهای ارزشیابی، دلالت‌پژوهی.

مقدمه

خط‌مشی عمومی جنبه‌ای واقعی و عینی دارد (حسین‌زاده، ۱۳۹۳، ص ۵۶) و خط‌مشی‌گذاری عمومی دارای چرخه‌ای چندمرحله‌ای شامل تبیین مسئله عمومی، شکل‌گیری یا تدوین خط‌مشی، اجرای خط‌مشی، ارزیابی و اصلاح خط‌مشی است (الوانی و شریف‌زاده، ۱۳۹۴، ص ۶۰). از مهم‌ترین مسائل حکومت‌ها در سطح کلان خط‌مشی‌گذاری، حفظ شأن پاسخگویی، بهبود فرایند و خروجی خط‌مشی‌های عمومی، یا به عبارتی دیگر بهبود عملکرد حکومت در خط‌مشی‌گذاری بوده که دستیابی به هر دو، تنها با انجام ارزیابی دقیق و دانش محور میسر است. ارزشیابی خط‌مشی‌ها با فراهم نمودن شواهد مناسب به اتخاذ خط‌مشی‌هایی که بیشترین اثربخشی و کمترین هزینه را دارد، کمک می‌کند و خط‌مشی‌گذاری به صورت آگاهانه‌تر صورت می‌گیرد (ساندرسون، ۲۰۰۲^۱) با بررسی ادبیات ارزیابی خط‌مشی، مفهومی فراتر نمایان می‌شود به گونه‌ای که ارزیابی در تمام مراحل خط‌مشی ظهور و بروز می‌یابد (واعظی، شریف‌زاده و محمدی، ۱۳۹۴، ص ۳). ارزیابی از جمله مهم‌ترین الزامات کمال‌بخش خط‌مشی‌های عمومی است که ضامن اندیشیده بودن، اجرای دقیق و بهبود مستمر آنها است (واعظی، محمدی، ۱۳۹۶، ص ۴۷) با توجه به نقش آرای مردم در ثبات و پابرجایی حکومت و در نتیجه لزوم پاسخگویی حکومت، نقش ارزشیابی خط‌مشی‌های عمومی بیش از پیش بر همگان روشن‌تر (رضایی‌منش و همکاران، ۱۳۹۳) و با پیچیده‌تر شدن اداره جوامع، ارزشیابی خط‌مشی‌های عمومی برای دولت‌ها اجتناب‌ناپذیر شده (دانایی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۴۲) است. ارزشیابی خط‌مشی نقشی بی‌بدیل در ارتقای پاسخگویی، بهبود، یادگیری و حتی اطلاع‌رسانی دستاوردهای خط‌مشی‌های عمومی از سطوح کلان ملی تا سطوح خرد و بخشی بر عهده دارد (کورین و استافیل بیم، ۲۰۱۴^۲). ارزشیابی ساز و کاری را ارائه می‌دهد که به وسیله آن می‌توان به کژی‌ها و کاستی‌ها پی برد و تنها به وسیله یک رهیافت مناسب ارزشیابی می‌توان وضعیت عوامل تشکیل‌دهنده نظام خط‌مشی‌گذاری عمومی و عملکرد آن را قضاوت کرد (روونتري، ۱۹۹۷^۳). گسترش خط‌مشی، پدیده‌ای رایج در میان کشورهای گوناگون جهان است. حکومت‌ها به دلایل متفاوتی از یکدیگر الگوبرداری می‌کنند، فرض اصلی آنها این است که خط‌مشی، ابزاری بی‌طرف و عقلایی است. در مقابل، بسیاری از صاحب‌نظران برآنند که خط‌مشی‌ها، عصاره تاریخ و فرهنگ جوامع مبدع است (ودل^۴ و همکاران، ۲۰۰۵) و تحت تأثیر ویژگی‌های آنها ابداع می‌شود (استورم، ۲۰۰۷^۵). هدف کلی ارزشیابی، فراهم آوردن بازخوری سودمند برای تصمیم‌گیری (زینوویف، ۲۰۰۸^۶) و ارائه بازخور به خط‌مشی‌گذار به منظور کمک به بهبود

1. Sanderson, I

3. Rowentree, D

5. Ostrom

2. Coryn, C. & Stufflebeam, D

4. Wedel et. al

6. Zinovieff, M

برنامه‌ها یا خطمشی‌های موجود و ادامه یا توقف اجرای آنها، در جهت دستیابی بهتر به اهداف تعیین شده است (قلی‌پور، ۱۳۹۱، ص ۱۴۱). تأثیر ویژگی‌های جامعه بر خطمشی، این اصل اساسی را مدنظر قرار می‌دهد که الگوبرداری از خطمشی، مستلزم توجه به ویژگی‌های جامعه واردکننده آن است. اهمیت ماهیت سیاسی خطمشی، زمانی آشکار می‌شود که نقش غیر قابل انکارش در فرهنگ‌سازی مورد توجه قرار گیرد (میرزمانی و همکاران به نقل از هج، ۱۳۸۵)، خطمشی‌گذاران با اتخاذ و اجرای خطمشی‌های وارداتی، سامانه ارزشی و جهان‌بینی جامعه ابداع‌کننده خطمشی را ترویج می‌کنند و نهادینه می‌سازند. نکته اینجاست که اگر این سامانه ارزشی با سامانه ارزشی جامعه واردکننده تضاد داشته باشد، ممکن است موجبات تغییر آن را فراهم آورد (میرزمانی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۳۸). یکی از ابزارهای کمک‌کننده در پیشگیری از دام و تضاد یاد شده توجه به بایسته‌ها و آموزه‌های هویتی و اصیل جوامع است. بالطبع توجه و بهره‌برداری از ظرفیت متون و منابع دینی نظیر نهج البلاغه در جهت بومی‌سازی و ارتقاء تراز و عیار خطمشی‌گذاری نقش مهم و بسزایی دارند.

مبانی نظری

ارزیابی خطمشی

برخی نویسندگان تلاش کرده‌اند با توجه به تنوع طبقه‌بندی‌های ارزشیابی، به تجمیع و همگرایی آنها مبادرت کنند. برای نمونه اسمیت و لاریمر^۱ با توجه به پیشینه ادبیات خطمشی، حوزه دانشی ارزشیابی پیشین را معادل با حوزه دانشی «تحلیل خطمشی»^۲ و ارزشیابی حین اجرا (فرایندی) و ارزشیابی پسین (رهاوردی) را معادل با حوزه دانشی «تحلیل اثر» در ادبیات خطمشی می‌دانند. تحلیل خطمشی درصدد پاسخ به پرسش چه کاری باید انجام دهیم؟ و تحلیل اثر درصدد پاسخ به پرسش چه کاری انجام داده‌ایم؟ (اسمیت و لاریمر، ۲۰۱۰، ص ۱۵۲) است. آنها ضمن بحث درباره همپوشانی ارزشیابی‌های فرایندی و رهاوردی، سه رویکرد بنیادی به ارزشیابی برنامه‌ها را معرفی می‌کنند: رویکرد ارزشیابی توصیفی، رویکرد هنجاری و رویکرد اثر. رویکرد ارزشیابی توصیفی در پی توصیف اهداف، فرایندها و رهاوردهاست تا اینکه درصدد ارائه قضاوت‌هایی در باب آنها باشد. پاسخ به پرسش‌هایی از قبیل: آیا هدف به شکلی واضح مشخص شده است؟ آیا هدف به صورتی روشنی ابلاغ شده است؟ آیا ارزیابی پیشرفت یا موفقیت طراحی شده است؟ آیا پاسخگویی روشن وجود دارد؟ رویکرد هنجاری درصدد پاسخ به پرسش‌هایی از این دست است: آیا اهداف واقع‌بینانه هستند؟ آیا خطمشی، اهداف مطلوب از حیث اجتماعی را محقق می‌سازد؟ در نهایت رویکرد اثر بر

1. Smith & Larimer

2. Policy Analysis

رهاورد یک خط‌مشی متمرکز است: تا چه حدی اهدافش را محقق می‌سازد؟ در عالم واقع، چقدر از نوسان متناسب به رهاورد یا خط‌مشی است؟ (اسمیت، لاریمر و دابلیو، ۲۰۱۰، ص ۱۶۰).

فرایند ارزشیابی سهم مؤثری در ارائه بازخورد و تغییر یا اصلاح خط‌مشی دارد. بازخوردهای ناشی از ارزشیابی حین اجرا به تغییر خط‌مشی فعلی و بازخوردهای ناشی از ارزشیابی پسین به اصلاح انتخاب‌های آتی در فرایند تدوین خط‌مشی (و در واقع خط‌مشی پژوهی)^۱ کمک خواهد کرد. مدل‌ها و نظریه‌های مختلفی در حوزه خط‌مشی‌گذاری مطرح شده‌اند که به موضوع تغییر خط‌مشی معطوف بوده‌اند. دو مدل یا چارچوب مهم در این بین، ائتلاف‌های مدافع^۲ و تعادل گسسته^۳ است (محمدی، دانایی‌فرد و ذوالفقارزاده، ۱۳۹۷، ص ۳۶۹). ارزیابی خط‌مشی را با توجه به مرحله زمانی مورد بررسی در چرخه خط‌مشی به سه دسته عمده می‌توان تقسیم کرد:

الف) ارزیابی آینده‌نگر یا پیشینی؛ در زمان تدوین خط‌مشی انجام می‌شود و طی آن عقلانیت و دلایل توجیهی خط‌مشی یا برنامه بررسی می‌شود. در این ارزیابی، روش کار و الگوی منطقی انجام فعالیت‌های خط‌مشی برای حصول نتایج ترسیم شده و زمان و میزان تحقق نتایج خط‌مشی برآورد می‌شود (فانل و روگر، ۲۰۱۱).^۴

ب) ارزیابی حین اجرا؛ نظارتی است که طی عمر اجرایی یک خط‌مشی و به‌طور مستمر و مرحله‌ای انجام می‌شود تا با اعلام هشدار سریع به مجریان، اصلاحات لازم حین اجرای خط‌مشی، انجام پذیرد (مایلز، ۲۰۰۶).^۵

ج) ارزیابی گذشته‌نگر یا پسینی؛ پس از اتمام اجرای خط‌مشی انجام می‌شود و خروجی‌های بلافصل، پیامدها و اثرات خط‌مشی را بررسی می‌کند و در خصوص کارآمدی خط‌مشی در تحقق اهداف قضاوت انجام می‌دهد (مایلز، ۲۰۰۶).

هاولت و رامش، سه شیوه ارزشیابی خط‌مشی را مطرح داشته است:

الف) ارزشیابی اداری: در این نوع ارزیابی منظور این است که مطمئن شویم سیاست‌ها با صرف کمترین منابع و تحمیل کمترین هزینه به شهروندان، به اهداف مورد نظر دست یافته است. این نوع ارزیابی را عموماً درون دولت و مؤسسات تخصصی ویژه‌ای انجام می‌دهند که به شکل‌های مختلف است:

- ارزشیابی تلاش: در این ارزیابی میزان دروندادهای برنامه مورد سنجش قرار می‌گیرد، یعنی مشخص می‌شود دولت‌ها برای دستیابی به اهداف خود تا چه حد تلاش کرده‌اند؛

1. Policy Research

3. Punctuated Equilibrium

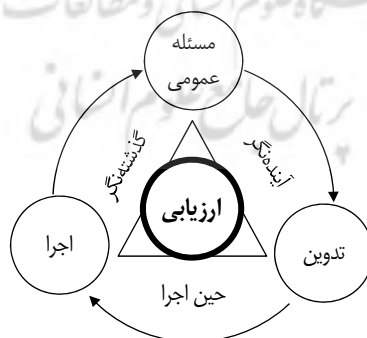
5. Miles et. al.

2. Advocacy Coalition Framework

4. Funnell & Roger

6. Effort Evaluation

- ارزشیابی عملکرد^۱: بروندادهای برنامه و نه دروندادها بررسی می‌شود و مشخص می‌شود که خط‌مشی با توجه به اهداف بیان شده به چه نتیجه‌ای دست یافته است؛
- ارزشیابی کارایی: هزینه‌های یک برنامه، ارزیابی و قضاوت می‌شود آیا همین مقدار بازده را با کیفیت مشابه می‌توان با هزینه کمتر به دست آورد؛
- ارزشیابی فرایند: روش‌های سازمانی شامل مقررات و رویه‌های اجرایی برنامه‌ها بازبینی می‌شود.
- ب) ارزشیابی قضایی: این نوع ارزیابی به جنبه‌های قانونی شیوه‌هایی می‌پردازد که برنامه‌های دولتی به کمک آنها به اجرا درمی‌آید. این ارزیابی را نیروهای قضایی انجام می‌دهند و آنها به مسائلی توجه دارند که ممکن است بین اقدامات دولت و مقررات قانون اساسی یا معیارهای وضع شده درباره حقوق افراد تعارض به وجود آید.
- ج) ارزشیابی سیاسی: این نوع ارزیابی را تقریباً همه افراد و با هر نفع سیاسی می‌توانند انجام دهند. این ارزیابی‌ها برخلاف دو نوع ارزیابی قبلی غیر نظام‌مند و از نظر فنی لزوماً پیچیده نیست. هدف این نوع ارزیابی‌ها به ندرت اصلاح خط‌مشی هاست و به حمایت یا مبارزه با آنها برمی‌خیزد. نوع متداول‌تر ارزیابی سیاسی خط‌مشی، دریافت نظر مشورتی اعضای دیگر زیر نظام‌های آن خط‌مشی است (هاولت و رامش، ۱۳۸۰، ص ۲۷۳-۲۸۰).
- برخی ارزیابی را استفاده از رویه‌های پژوهش اجتماعی برای بررسی نظام‌مند میزان اثربخشی مداخلات اجتماعی، در قالب برنامه یا خط‌مشی، به منظور ارتقای شرایط موجود دانسته‌اند و برخی دیگر ارزیابی را وسیله‌ای برای ایجاد درک مشترک و تقویت احساس معناداری مداخلات اجتماعی در اذهان مردم از طریق جمع‌آوری و تشریح نظام‌مند اطلاعات می‌دانند؛ بنابراین ارزیابی، شامل گستره وسیعی از مفاهیم، نظیر سنجش، پایش، کنترل، نظارت و قضاوت است (واعظی و محمدی، ۱۳۹۶، ص ۵۰).

شکل ۱: جایگاه ارزیابی در فرایند خط‌مشی‌گذاری

برخی از پژوهشگران حوزه خط‌مشی، نیز از ارزیابی تکوینی و ارزیابی پایانی نام می‌برند که با توجه به همپوشانی مفاهیم می‌توان ارزیابی تکوینی را جمع میان ارزیابی آینده‌نگر و ارزیابی حین اجرا پنداشت و ارزیابی پایانی را مترادف ارزیابی گذشته‌نگر دانست. در همین چارچوب، با توجه به ضرورت بررسی دقیق خط‌مشی‌ها از ابتدای چرخه تا انتهای چرخه خط‌مشی‌گذاری و همچنین به‌کارگیری چرخه سایبرنتیکی بازخورد محور در فرایند تصمیم‌گیری، ارزیابی خط‌مشی در تمام مراحل چرخه خط‌مشی، ظهور و بروز دارد؛ بنابراین جایگاه مفهومی ارزیابی مطابق شکل، باز تعریف شده و مدنظر قرار گرفته است (واعظی و محمدی، ۱۳۹۶، ص ۵۰). برخلاف تصور رایج ارزیابی نه فقط یک مرحله از فرایند سیاست‌گذاری است و نه پایان‌دهنده این فرایند، بلکه بعدی از فرایند است که در تک‌تک اجزای چرخه سیاست‌گذاری حضور و تأثیر دارد و به عبارت دیگر در مرکز این چرخه قرار گرفته است (شجاعی، فاتح راد و طباطبائیان، ۱۳۹۲، ص ۲).

الگوهای ارزیابی خط‌مشی

گوبا و لینکلن (۱۹۸۹)، سیر تحول الگوهای ارزیابی را به چهار نسل تقسیم کردند: نسل نخست ارزیابی از سال ۱۹۰۰ با تأکید بر اندازه‌گیری کمی خط‌مشی و تحت تأثیر فضای نظریه مدیریت علمی تیلور به وجود آمد؛ نسل دوم ارزیابی از سال ۱۹۴۲ با تمرکز بر توصیف‌گری کمی-کیفی به جای اندازه‌گیری آغاز شد؛ نسل سوم ارزیابی با چرخش نگاه از توصیف‌گری تحقق اهداف به قضاوت‌گری ارزشمندی و شایستگی خط‌مشی، در سال ۱۹۶۷ شروع می‌شود؛ نسل چهارم ارزیابی از سال ۱۹۸۵ با معرفی ارزیابی ساختارگرا با ترویج مدل تعاملی ارزیاب گروه‌های ذی‌نفع به جای قضاوت‌گری فردی و مبتنی بر معرفت‌شناسی پسامدرن، آغاز می‌شود.

با توجه به شرایط زمانی و مکانی و چارچوب‌های معرفت‌شناسانه، تاکنون، الگوهای ارزیابی متعددی، ایجاد شده‌اند که در نگاه اول پراکنده و غیر مرتبط جلوه می‌کنند؛ اما با وجود تعدد اسامی و تنوع زیاد الگوها، جوهره ارزیابی آنها را به هم مرتبط می‌سازد. تلاش‌های زیادی برای ترسیم جریان مطالعات ارزیابی ضمن تبیین نقاط اشتراک و افتراق الگوها انجام گرفته است؛ از جمله روسی و همکاران (۲۰۰۴)؛ استافیل بیم و کورین (۲۰۱۴)؛ اون (۲۰۱۲) و هانسن (۲۰۰۵). به نظر می‌رسد گونه‌شناسی آلکین و کریستی (۲۰۱۲) از الگوهای ارزیابی جامع‌تر و معتبرتر از بقیه باشد؛ چرا که خود نظریه‌پردازان نیز با ارائه بازخورد به ایشان سهمی در تکمیل و بهبود طبقه‌بندی مزبور داشته‌اند. آلکین و کریستی، معتقدند، به‌طور کلی الگوهای ارزیابی خط‌مشی را با توجه به تمرکز خاص و زاویه دید نظریه‌پرداز به موضوع ارزیابی خط‌مشی عمومی، می‌توان به سه دسته تقسیم کرد: "روش محور" که به دنبال ارزیابی با تکنیک‌های علمی اثبات‌گرایانه برای سنجش است،

"ارزش محور" که به دنبال استفاده از روش‌های تعاملی و گفتمانی برای ایجاد ادراک مشترک جمعی است و "کاربردی" که به دنبال ترکیب اقتضایی رویکردهای روش محور و ارزش محور به فراخور مسئله هستند (واعظی و محمدی، ۱۳۹۶، ص ۵۱).

روش‌های ارزیابی خطمشی

هر یک از مدل‌های ارزیابی خطمشی مستلزم به‌کارگیری مجموعه‌ای از روش‌ها و تکنیک‌های تحقیق است که با نام روش‌های ارزیابی شناخته می‌شوند و در گردآوری و تحلیل داده‌ها به کار می‌روند. در جدول شماره (۱) روش‌های مورد استفاده در هر کدام از مدل‌های ارزیابی براساس قرانت استافیل بیم^۱ نشان داده شده است (امامی میبیدی، ۱۳۹۴).

جدول ۱: روش‌های ارزیابی خطمشی

روش	کاربرد	ایده اصلی	نوع روش	هدف
۱. آزمایش و کنترل تصادفی؛ ۲. مطالعات مقایسه‌ای؛ ۳. مدل‌سازی آماری.	آگاهی از تحقق اهداف خطمشی	پایش تحقق اهداف از پیش تعیین شده خطمشی	پند	هدف محور
۱. رویه‌های تنظیم استانداردهای موفقیت / شکست؛ ۲. پرداخت نتیجه‌گرا؛ ۳. قرارداد عملکرد؛ ۴. مدیریت هدف‌گرا؛ ۵. پایگاه داده‌های ورودی، فرایند و خروجی برنامه؛ ۶. نظام‌های برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی برنامه (PPBS)؛ ۷. کارت‌ها / پروفایل‌های گزارش نهادی؛ ۸. حسابرسی‌های رعایت رویه‌ای و دستیابی به هدف؛ ۹. خویش مطالعه؛ ۱۰. بازبینی‌های همتای متمرکز؛ ۱۱. پرداخت شایستگی برای سازمان، برنامه و افراد.	پیشگیری از ائتلاف بودجه و ملزم کردن مجریان به تحقق اهداف و برنامه‌هایی که اعتبار آن را دریافت کرده‌اند	به‌کارگیری استانداردهای موفقیت / شکست، پرداخت برای نتایج خوب و تنبیه برای عملکرد غیر قابل قبول	استیگر	پاسخگویی، ناآلودگی، پرداخت
۱. آزمایش؛ ۲. شبه آزمایش.	شناخت اثر یک سیاست معین	تعریف گروه آزمایش و کنترل و تعیین رابطه علی میان یک خطمشی و اثر آن	کمال	آزمایش
۱. خودارزیابی؛ ۲. خودگزارشگری افراد / نهادها؛ ۳. بازدید از نهادها.	رتبه‌بندی، استاندارد گذاری و ارزیابی عملکرد نهادها، برنامه‌ها و کارکنان برای اجرای سیاست‌ها	بررسی صلاحیت نهادها، برنامه‌های نهادی و یا کارکنان برای ارائه خدمات عمومی مشخص	بهرت‌های مشخص	تصدیق و اعتبار
۱. تحلیل بایگانی‌ها؛ ۲. جمع‌آوری مصنوعات مانند نمونه‌های کار؛ ۳. تحلیل محتوای مستندات برنامه؛ ۴. مشاهدات مستقل و مشارکتی؛ ۵. مصاحبه؛ ۶. تحلیل منطقی عملیات؛ ۷. گروه‌های کانونی؛ ۸. آزمون پرسشنامه؛ ۹. مقیاس‌های درجه‌بندی؛ ۱۰. تحقیق عمومی؛ ۱۱. برگه‌ها؛ ۱۲. پایگاه داده‌ها.	توضیح موثق، عمیق و مستند سیاست برای ذی‌نفعان آن	توصیف، تحلیل و سنتز عمیق و متمرکز یک سیاست	کمال، لیکان، گویا	مورد پژوهش

ن: یافته	ه: شیوه	ایده اصلی	کاربرد	روش
نظام‌های اطلاعات مدیریت	دیمینگ	طراحی یک پایگاه داده برای سیاست و جمع‌آوری منظم و مستمر اطلاعات آن	ارائه اطلاعات به مدیران برای برنامه‌ریزی، پیش، کنترل و گزارشگری	۱. تحلیل سیستم؛ ۲. تکنیک بازبینی و ارزیابی برنامه؛ ۳. روش مسیر بحرانی؛ ۴. نظام برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی برنامه (PPBS)؛ ۵. مدیریت هدف‌گرا؛ ۶. نظام اطلاعات کامپیوترمحور؛ ۷. گزارش‌های متناوب پیشرفت پرسنلی؛ ۸. گزارشگری منظم بودجه.
اگرچه هزینه‌ها	اسکرون	محوریت رفاه مصرف‌کننده و خدمت به وی در تعیین شایستگی سیاست	انتخاب میان گزینه‌های سیاستی با توجه به هزینه‌های مختلف، نیازهای گروه‌های مصرف‌کننده، ارزش‌های عمومی جامعه و شواهد نتایج مثبت و منفی	۱. چک‌لیست؛ ۲. نیازسنجی؛ ۳. ارزیابی فارغ از اهداف؛ ۴. آزمایش و شبه آزمایش؛ ۵. تحلیل روش کار؛ ۶. تحلیل هزینه؛
نظریه	تحلیل گران اقتصادی	مقایسه هزینه و فایده سیاست	قضاوت درباره بهره‌وری سیاست	۱. تحلیل هزینه ورودی‌ها؛ ۲. تحلیل هزینه - اثربخشی؛
نظریه‌محور	گلبرگر و اشترووس	ارزیابی سیاست بر مبنای یک نظریه	توسعه و تکامل مفهومی سیاست	متناسب با نظریه پایه
مراجع‌محور (استیگو)	استیگو	تعامل مستمر ارزیاب با متقاضیان، خودگردانی محلی و کمک به افراد درگیر خط‌مشی برای انجام ارزیابی و استفاده از آن برای بهبود خط‌مشی	فراهم کردن اطلاعات مفید در دسترس برای متقاضیان و پاسخ به نیازهای متنوع آنها و سایر ذی‌نفعان	۱. مورد‌پژوهی؛ ۲. اهداف گویا؛ ۳. نمونه‌گیری هدفمند مشاهده؛ ۴. گزارش‌های مخالف؛ ۵. داستان‌گویی؛ ۶. نقش‌گذاری اجتماعی؛ ۷. گزارش‌های روایتی.
نظریه‌محور	تیلر	استفاده از هر دو روش کمی و کیفی در ارزیابی سیاست	ارزیابی تکوینی و تلخیصی سیاست	۱. پیمایش با استفاده از نمونه‌های معرف و نمونه‌های تداومی - مقطعی و جرگه‌ای؛ ۲. آزمون‌های قاعده مرجع؛ ۳. مقیاس‌های درجه‌بندی؛ ۴. شبه آزمایش‌های معناداری آثار اصلی؛ ۵. آزمون‌های آماری استقرایی؛ ۶. قوم‌نگاری؛ ۷. تحلیل اسنادی؛ ۸. تحلیل روایتی؛ ۹. نمونه‌های هدفمند؛ ۱۰. مشاهده‌گری مشارکتی؛ ۱۱. مشاهده‌گری مستقل؛ ۱۲. مطالعات کلیدی؛ ۱۳. کمیته‌های مشورتی؛ ۱۴. مصاحبه‌های ساخت‌مند و غیر ساخت‌مند؛ ۱۵. گروه‌های کانونی؛ ۱۶. مورد‌پژوهی‌های افراد و گروه‌ها؛ ۱۷. مطالعه برون‌ی‌ها؛ ۱۸. خاطره‌نویسی؛ ۱۹. مدل‌های منطقی؛ ۲۰. نظریه برخاسته از داده‌ها؛ ۲۱. نمودارهای گردش کار؛ ۲۲. درخت‌های تصمیم؛ ۲۳. ماتریس‌ها؛ ۲۴. ارزیابی‌های عملکرد.

ن: اهداف	ه: روش	ایده اصلی	کاربرد	روش
محکمای (قضایی) / تصمیم / پاسخگویی گرا	وقت	فضاوت نهایی درباره مطلوبیت خطمشی بر مبنای ملاحظه توأمان نظرات موافقان و مخالفانش	قضاوت در مجادلات سیاسی درباره خطمشی	انواع روش‌های کمی و کیفی
سازگرا	کرونیج	کمک به مجریان برای بهبود تصمیم‌گیری و پاسخگویی در مقابل اقدامات و مشارکت در ارزیابی	ارائه هر دو نوع اطلاعات ارزیابی تکوینی و تلخیصی به ذی‌نفعان برای بهبود سیاست	۱. پیمایش؛ ۲. برآورد نیازها؛ ۳. موردپژوهی؛ ۴. تیم‌های مدافع؛ ۵. مشاهده؛ ۶. مصاحبه؛ ۷. ارزیابان مقیم؛ ۸. طرح‌های آزمایشی و شبه آزمایشی.
دموکراتیک	چهار و پنج	قرار دادن ذی‌نفعان در مرکزیت ارزیابی، انکار وجود هرگونه واقعیت نهایی	یادگیری اجتماعی توانمند کردن ذی‌نفعان	۱. هرمنوتیک؛ ۲. دیالکتیک؛ ۳. مذاکره.
مشورتی	هشتم و نهم	مشارکت دموکراتیک ذی‌نفعان در فرایند ارزیابی	شنیدن صدای همه ذی‌نفعان در ارزیابی سیاست	۱. بحث با ذی‌نفعان؛ ۲. پیمایش؛ ۳. مناظره.
استراتژیک	دهم	تأکید بر به کار گرفته شدن یافته‌های ارزیابی، استفاده از پانل نماینده کاربران ارزیابی برای پیشبرد آن متناسب با نیاز کاربر	هر نوع نیاز و مأموریت مورد نظر	۱. تحلیل ذی‌نفعان؛ ۲. کار با پانل نماینده کاربران ارزیابی؛ ۳. انواع روش‌های کمی و کیفی.
قدردان خبرگرا	یازدهم	توصیف، ارزیابی انتقادی و روشن کردن شایستگی یک خطمشی خاص	عدم امکان ارزیابی عمیق خطمشی از طرق دیگر	۱. نقد و ارزیابی فنی - تخصصی خبرگان

قیاس الگوها و روش‌های ارزیابی خطمشی

از آنجا که الگوها و روش‌های ارزیابی خطمشی متعددی وجود دارد به منظور قیاس آنها و همگرایی در روش‌ها می‌توان بر مبنای معیارهای نظیر محوریت، کانون توجه ارزیابی، کارکرد اصلی، افق زمانی، روش قالب و توجه به بافت آنها را دسته‌بندی کرد تا بهره‌برداری بهتر از آنها صورت پذیرد که در ادامه مطابق جدول شماره (۲) به نمایش گذاشته شده است.

جدول ۲: قیاس روش‌های ارزیابی خطمشی

روش	محوریت	کانون توجه ارزیابی	کارکرد اصلی	افق زمانی	روش قالب	توجه به بافت
هدف‌گرا	روش	سنجش نتایج	آموزش / پاسخگویی	گذشته‌نگر	کمی	ندارد
حسابرسی نتایج	روش	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کمی	ندارد
موارد موفق	روش	نظارت و پایش	آموزش / پاسخگویی	حین اجرا	کمی	ندارد
آزمایشگاهی	روش	نتایج / پیامدها	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کمی	ندارد
فراتحلیل	روش	نتایج / پیامدها	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کمی	ندارد
اطلاعات‌گرا	روش	نظارت و پایش	پاسخگویی	حین اجرا	کمی	ندارد
هزینه مینا	روش	نتایج / پیامدها	پاسخگویی	هر سه	کمی	ندارد
نظریه مینا	روش	سنجش پیامدها	پاسخگویی	هر سه	هر دو	ندارد
موردپژوهی	روش	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	هر دو	دارد

توجه به بافت	روش قالب	افق زمانی	کارکرد اصلی	کانون توجه ارزیابی	محوریت	روش
دارد	کیفی	گذشته‌نگر / آینده‌نگر	شفاف‌سازی پاسخگویی	سنجش پیامدها	ارزش	خبره‌گرا
دارد	کیفی	گذشته‌نگر / آینده‌نگر	شفاف‌سازی / پاسخگویی	سنجش پیامدها	ارزش	محکمه‌ای
دارد	کیفی	گذشته‌نگر	پاسخگویی	نتایج و پیامدها	ارزش	مشتری‌گرا
دارد	کیفی	گذشته‌نگر	بهبود	تعامل	ارزش	ذی‌نفع‌گرا
دارد	کیفی	گذشته‌نگر	بهبود	تعامل	ارزش	ساختارگرا
دارد	هر دو	هر سه	شفاف‌سازی / پاسخگویی	سنجش پیامدها	کاربرد	واقع‌گرا
دارد	کیفی	هر سه	بهبود / پاسخگویی	تعامل / سنجش نتایج	کاربرد	تصمیم‌گرا
دارد	کیفی	هر سه	بهبود	تعامل	کاربرد	مشارکتی
دارد	هر دو	هر سه	بهبود / پاسخگویی	تعامل	کاربرد	مطلوبیت‌گرا محور

منبع: (واعظی، محمدی، ۱۳۹۶)

روش‌شناسی پژوهش

در محافل علمی، وقتی فلسفه، ایده، چهارچوب، نظریه یا مدلی جدید مطرح می‌شود همه رشته‌ها تمایل دارند از آنها برای توسعه دانش رشته‌ای خود بهره‌گیرند. برای این بهره‌گیری چه روشی وجود دارد؟ برای مثال، دین چه حرفی برای حکومت‌داری، خط‌مشی‌گذاری، آرامش روانی، روابط اجتماعی، روابط بین‌الملل و... دارد؟ نهج البلاغه امام علی (علیه السلام) برای تعامل حکومت و مردم چه رهنمودی دارد؟ واقعیت آن است که قرآن و سایر کتاب‌های آسمانی به صورت مستقیم به همه موضوعات مطرح در رشته‌های مختلف پرداخته‌اند. همین‌طور وقتی فلسفه‌ای مطرح می‌شود همه رشته‌ها تلاش می‌کنند از آن در توسعه و تعالی رشته خود بهره‌گیرند؛ زیرا فلسفه‌ها برای یک رشته خاص و موضوع خاص مطرح نمی‌شوند و صبغه عمومی دارند. یکی از استراتژی‌های بسیار متداول، اقتباس و عاریه‌داری یک رشته برای تدقیق، بهبود، یا بسط دانش رشته دیگر است. این مبادله وام‌گونه در میان رشته‌های همگون و بعضاً ناهمگون فراوان به چشم می‌خورد. اندیشمندان هر رشته می‌توانند دلالت‌های اولیه‌ای از این آثار برای رشته‌های تخصصی خود را احصا کنند. این دلالت‌ها در مراحل نخست دانش‌پژوهی بین رشته‌ای بعضاً خام بوده و صرفاً توصیفی-تحلیلی خواهند بود؛ اما با تدقیق و بسط این دلالت‌ها پژوهش‌های تجربی-میدانی منجر به دانش محلی خاص هر رشته خواهد شد (دانایی فرد، ۱۳۹۵). دلالت‌پژوهی در این تحقیق براساس روش‌شناسی پیشنهاد شده دانایی فرد تنظیم و سازمان‌دهی شده است.

روش‌شناسی دلالت‌پژوهی برای اجرای پژوهش‌هایی مناسب است که در آن پژوهشگران قصد دارند از سهم یاری‌های یک رشته، یک مکتب، یک فلسفه، یک نحله مطالعاتی، یک چارچوب، یک نظریه، یک مدل و یا یک ایده عام و گاه خاص به‌مثابه منبع اخذ دلالت، رهنمودهای اولیه‌ای را برای رشته، حوزه یا موضوع مطالعاتی خود به‌مثابه مقصد احصا کنند. این نوع مطالعات از صبغه‌ای

طولانی برخوردارند و انواع مختلفی را در برمی‌گیرند (محمدی، دانایی فرد، ذوالفقارزاده، ۱۳۹۷، ص ۳۷). از آنجا که پژوهش حاضر درصدد واکاوی دلالت‌های آموزه‌های نهج البلاغه در ارزشیابی خطمشی‌های عمومی است، روش پژوهش مناسب آن دلالت‌پژوهی می‌باشد. همان‌طور که در روش‌شناسی داده بنیاد سه گونه بارز وجود دارد (نظام‌مند، برایشی، ساخت‌گرا)، در پژوهش‌های دلالت‌پژوهی نیز چندگونه متمایز برای انجام این پژوهش‌ها وجود دارد که در ادامه به‌طور مختصر بیان می‌شوند:

۱. طرح پژوهش دلالت‌پژوهی نظام‌مند

در این طرح پژوهشی، پژوهشگر در ابتدا چارچوب مفهومی که به دنبال دلالت‌هایی از رشته، فلسفه، چارچوب، نظریه، مدل یا ایده‌های طرح شده در مجامع علمی است، به تفصیل طراحی می‌کند و سپس در مآخذ استقراض دلالت‌ها به دنبال یافتن دلالت‌هایی برای تک‌تک عناصر تشکیل‌دهنده آن چارچوب مفهومی می‌گردد. برای مثال برای احصای دلالت‌های علم پیچیدگی برای خطمشی‌گذاری عمومی، چرخه خطمشی‌گذاری را که مشتمل بر تعیین و تعریف مسئله، دستور کارگذاری، فرموله کردن مسئله، اجرای خطمشی، ارزشیابی خطمشی، تغییر خطمشی و خاتمه خطمشی است را مبنای دلالت‌پژوهی خود از علم پیچیدگی قرار می‌دهد. در این حالت بین سهم یاری‌ها (نکات کلیدی علم پیچیدگی)، دلالت‌های هر سهم یاری برای تک‌تک عناصر چرخه خطمشی نوعی تناظر برقرار می‌شود. بیشتر مطالعات دلالت‌پژوهی بر این رویکرد متمرکزند؛ اما گاه رویکرد برایشی نیز وجود دارد.

۲. طرح پژوهش دلالت‌پژوهی برایشی

در این طرح پژوهشی یک سؤال کلی را مطرح می‌کند تا مشخص شود که مآخذ دلالت‌پژوهی چه دلالت‌هایی برای عرصه کلی وی (بگوبید رشته یا حوزه مطالعاتی وی) دارد. برای مثال رئالیسم انتقادی چه رهنمودهایی یا دلالت‌هایی برای خطمشی‌گذاری عمومی دارد؟ بعد از مطالعه مشخص می‌شود که رئالیسم انتقادی برای فرایند خطمشی‌گذاری، تحلیل خطمشی‌های عمومی و ارزشیابی خطمشی‌های عمومی دلالت‌هایی دارد؛ ولی این دلالت‌ها و موضوع دلالت‌ها به صورت ناگهانی و ظهوری (برایشی) شکل می‌گیرند و چارچوب مفهومی اولیه‌ای از موضوع‌های دلالت‌ها مشخص نشده است.

۳. رویکرد لنز نظری

پژوهشگر نوعی نگاه نظری به موضوع مطالعاتی منتخب خود دارد و در پرتو آن دلالت‌های احصایی را در جدول مندلیف نظری خود قرار می‌دهد.

۴. رویکرد تلفیقی

پژوهشگر ممکن است مجهز به نوعی لنز نظری و یک چارچوب مفهومی باشد؛ ولی اجازه دهد سهم‌یاری‌ها و دلالت‌ها به صورت برایشی ظهور کنند؛ خواه با لنز نظری و چارچوب مفهومی وی مطابقت داشته باشند، خواه نداشته باشند. ممکن است برخی از سؤال‌ها پاسخ داده نشود یا سؤال‌های جدیدی اضافه شود.

۵. رویکرد تقدم شناسایی سهم‌یاری‌ها و ایده‌ها بر چارچوب مفهومی

ممکن است پس از شناسایی ایده‌های کلیدی و اطمینان از ظرفیت‌های آنها، مقصد دلالت‌ها مشخص شود. در این حالت، چارچوب مفهومی از پیش تعیین شده وجود ندارد؛ ولی در مرحله بعد از شناسایی ایده‌های کلیدی ممکن است ظهور کند. در عین حال جامعیت چارچوب مفهومی بستگی به غنی بودن کمی و کیفی ایده‌های کلیدی احصایی دارد (دانایی فرد، ۱۳۹۵).

شیوه اجرای پژوهش

در این تحقیق به کمک روش طرح پژوهش دلالت‌پژوهی برایشی، نسبت به استخراج سهم‌یاری‌های کلام مولای متقیان حضرت امیرالمؤمنین امام علی علیه السلام از کتاب نهج البلاغه بر روش‌ها و جنبه‌های ارزیابی خط‌مشی متمرکز شد و سپس تطابق مقوله ارزشیابی خط‌مشی با دلالت‌های مرتبط با آن از منظر نهج البلاغه صورت گرفت. بدین منظور مراحل زیر در این تحقیق گام‌برداری شد:

الف) استخراج سهم‌یاری‌های ارزیابی خط‌مشی از فرازهای نهج البلاغه؛

ب) استخراج دلالت‌های موضوعی از سهم‌یاری‌های منتخب؛

ج) طبقه‌بندی دلالت‌های موضوعی استخراج‌شده براساس ۵ معیار اصلی به شرح زیر:

- محوریت: روش محور / ارزش محور / کاربردی؛

- کانون توجه ارزیابی: سنجش نتایج / نظارت و پایش / نتایج و پیامدها / سنجش پیامدها / تعامل؛

- کارکرد اصلی: آموزش / پاسخگویی / شفاف‌سازی / بهبود؛

- افق زمانی: گذشته‌نگر/ حین اجرا/ آینده‌نگر؛
- روش قالب: کمی/ کیفی.
- (د) عرضه نتایج حاصله به خبرگان موضوع؛
- (ه) تجزیه و تحلیل آماری؛
- (و) استخراج نهایی دلالت‌های موضوعی و طبقه‌بندی براساس معیارهای مورد نظر.

۱. استخراج سهم یاری‌ها از فرازهای نهج‌البلاغه

اهمیت نهج‌البلاغه به‌عنوان یکی از متون اساسی دینی، حکومتی و زمامداری، در عصری که پیشرفت تحقیق و بررسی در اصول و مبانی نظری و عملی سیاست و حکومت، با رویکرد جدید به متون اصیل دینی مشهود است، بر کسی پوشیده نیست. سیاست به هر معنا که باشد، شاخه‌ای از "علم" یا منظومه‌ای از "عمل"، در کتاب نهج‌البلاغه بهتر قابل ردیابی است، چرا که بازگشت نظری و عملی به میراث اسلامی-سیاسی از لوازم بالندگی "تفکر و اندیشه" جدید است و عمده‌ترین زیربنای این میراث بزرگ، سیره معصومان (علیهم‌السلام) بالأخص سیره حکومتی امام علی (علیه‌السلام) که بخش عمده آن را نهج‌البلاغه متضمن است، می‌باشد (ماندگار، ۱۳۷۹).

مباحثی که بیش از همه چیز در این مقاله مورد توجه قرار دارند، فرازهایی از این کتاب نفیس و ارزشمند است که در آن بر ارزیابی خط‌مشی دلالت داشته و برابر جدول شماره (۳) ذکر شده‌اند

جدول ۳: استخراج سهم یاری‌های ارزیابی خط‌مشی

آدرس	گزاره‌ها
خطبه ۱۵	در عدالت گشایش برای عموم است، و آن کس که عدالت بر او گران آید، تحمل ستم برای او سخت‌تر است.
خطبه ۱۶	کسی که عبرت‌ها برای او آشکار شود، و از عذاب آن پند گیرد، تقوا و خویش‌تن‌داری او را از سقوط در شبهات نکه می‌دارد.
خطبه ۱۶	آنچه براساس تقوا پایه‌گذاری شود، نابود نگردد. کشتزاری که با تقوا آبیاری شود، تشنگی ندارد.
خطبه ۲۳	از خدا آن‌گونه بترسید که نیازی به عذرخواهی نداشته باشید عمل نیک انجام دهید بدون آنکه به ریا و خودنمایی مبتلا شوید، زیرا هر کس، کاری برای غیر خدا انجام دهد، خدا او را به همان غیر واگذارد.
خطبه ۲۹	بدانید که افراد ضعیف و ناتوان هرگز نمی‌توانند ظلم و ستم را دور کنند، و حق جز با تلاش و کوشش به دست نمی‌آید.
خطبه ۳۰	خدا در خودکامگی و ستمکاری، و در بی‌تابی و تندروی، حکمی دارد که تحقق خواهد یافت.
خطبه ۳۲	از پیشینیان خود پند بگیرید، پیش از آنکه آیندگان از شما پند گیرند. این دنیای فاسد نکوهش شده را رها کنید، زیرا مشتاقان شیفته‌تر از شما را رها کرد.
خطبه ۹۰	بندگان خدا خود را بستجید قبل از آنکه مورد سنجش قرار گیرید، پیش از آنکه حسابتان را برسند حساب خود را برسید، و پیش از آنکه راه گلو گرفته شود نفس راحت بکشید، و پیش از آنکه با زور شما را به اطاعت وادارند، فرمان‌بردار باشید. بدانید همانا آن کس که خود را یاری نکند و پنددهنده و هشداردهنده خویش نباشد، دیگری هشداردهنده و پنددهنده او نخواهد بود.

آدرس	گزاره‌ها
خطبه ۱۰۳	خدا بیامرزد کسی را که به درستی فکر کند، و پند گیرد، و آگاهی یابد، و بینا شود پس به زودی خواهید دانست که آنچه از دنیا وجود داشت از آن چیزی نمانده، و آنچه از آخرت است جاویدان خواهد ماند، هر چیز که به شمارش آید پایان پذیرد، و هرچه انتظارش را می‌کشیدید خواهد آمد، و آنچه آمدنی است نزدیک باشد.
خطبه ۱۳۲	دنیا برای زندگی همیشگی شما آفریده نشده، گذرگاهی است تا در آن زاد و توشه آخرت بردارید، پس با شتاب، آماده کوچ کردن باشید و مرکب‌های راهوار برای حرکت مهیا دارید.
نامه ۲۷	خدا را در راضی نگه داشتن مردم به خشم نیاور، زیرا خشنودی خدا جایگزین هر چیزی بوده؛ اما هیچ چیز جایگزین خشنودی خدا نمی‌شود.
نامه ۳۱	از هر کاری که تو را به شک و تردید اندازد، یا تسلیم گمراهی کند بپرهیز. و چون یقین کردی دلت روشن و فروتن شد، و اندیشه‌ات گرد آمد و کامل گردید، و اراده‌ات به یک چیز متمرکز گشت، پس اندیشه کن در آنچه برای تو تقسیم می‌کنم، اگر در این راه آنچه را دوست می‌داری فراهم نشد، و آسودگی فکر و اندیشه نیافتنی، بدان که راهی را که ایمن نیستی می‌پیمایی، و در تاریکی ره می‌سپاری، زیرا طالب دین نه اشتباه می‌کند، و نه در تردید و سرگردانی است، که در چنین حالتی خودداری بهتر است.
نامه ۳۱	آنچه را که برای خود دوست داری برای دیگران نیز دوست بدار، و آنچه را که برای خود نمی‌پسندی، برای دیگران میسند، ستم روا مدار، آن گونه که دوست نداری به تو ستم شود، نیکوکار باش، آن گونه که دوست داری به تو نیکی کنند، و آنچه را که برای دیگران زشت می‌داری برای خود نیز زشت بشمار، و چیزی را برای مردم رضایت بده که برای خود می‌پسندی.
نامه ۳۱	آن کس که مرکبش شب و روز آماده است همواره در حرکت خواهد بود، هرچند خود را ساکن پندارد، و همواره راه می‌پیماید هرچند در جای خود ایستاده و راحت باشد.
نامه ۵۳	به مردم نگو، به من فرمان دادند و من نیز فرمان می‌دهم، پس باید اطاعت شود، که این گونه خودبزرگ بینی دل را فاسد، و دین را پژمرده، و موجب زوال نعمت‌هاست.
نامه ۵۳	همانا خشم عمومی مردم، خشنودی خواص (نزدیکان) را از بین می‌برد، اما خشم خواص را خشنودی همگان بی‌اثر می‌کند.
نامه ۵۳	خواص جامعه، همواره بار سنگینی را بر حکومت تحمیل می‌کنند؛ زیرا در روزگار سختی یاری‌شان کمتر، و در اجرای عدالت از همه ناراضی‌تر، و در خواسته‌هایشان یا فشارتر، و در عطا و بخشش‌ها کم‌سپاس‌تر، و به هنگام منع خواسته‌ها دیر عذرپذیرتر، و در برابر مشکلات کم‌استقامت‌تر می‌باشند. در صورتی که ستون‌های استوار دین، و اجتماعات پرشور مسلمانان، و نیروهای ذخیره دفاعی، عموم مردم می‌باشند، پس به آنها گرایش داشته و اشتیاق تو با آنان باشد.
نامه ۵۳	شرافت و بزرگی کسی موجب نگردد که کار کوچکش را بزرگ بشماری، یا گمنامی کسی باعث شود که کار بزرگ او را ناچیز بدانی.
نامه ۵۳	هرگز انجام کارهای فراوان و مهم عذری برای ترک مسئولیت‌های کوچک‌تر نخواهد بود.
نامه ۵۳	خلاف وعده عمل کردن، خشم خدا و مردم را برمی‌انگیزاند که خدای بزرگ فرمود: «دشمنی بزرگ نزد خدا آنکه بگوید و عمل نکند».
نامه ۵۳	مبادا هرگز در کاری که وقت آن فرا نرسیده شتاب کنی، یا کاری که وقت آن رسیده سستی ورزی، و یا در چیزی که (حقیقت آن) روشن نیست ستیزه‌جویی نمایی و یا در کارهای واضح و آشکار کوتاهی کنی تلاش کن تا هر کاری را در جای خود، و در زمان مخصوص به خود، انجام دهی.
حکمت ۳۵	کسی در انجام کاری که مردم خوش ندارند، شتاب کند، درباره او چیزی خواهند گفت که از آن اطلاعی ندارند.
حکمت ۲۷۸	کار اندکی که ادامه یابد، از کار بسیاری که از آن به ستوه آیی امیدوارکننده‌تر است.

۲. استخراج دلالت‌های موضوعی

در ادامه و پس از استخراج سهم یاری‌های ارزیابی خطمشی از کتاب نهج البلاغه، در این مرحله دلالت‌های موضوعی مرتبط استخراج می‌گردد که شرح آن در جدول شماره (۴) آمده است.

جدول ۴: استخراج دلالت‌های موضوعی مرتبط با مقوله ارزیابی خطمشی

دلت موضوعی	سهم یاری گزاره‌ها و فرازهای کلام امام (علیه السلام)
ایجاد گشایش برای عموم مردم نشانه رعایت عدالت در خطمشی	در عدالت گشایش برای عموم است، و آن کس که عدالت بر او گران آید، تحمل ستم برای او سخت‌تر است.
توجه به عبرت‌ها و رعایت تقوا مانع از شکست خطمشی	کسی که عبرت‌ها برای او آشکار شود، و از عذاب آن پند گیرد، تقوا و خویشنداری او را از سقوط در شبهات نکه می‌دارد.
عدم نابودی خطمشی با رعایت تقوا در تنظیم آن	آنچه براساس تقوا پایه‌گذاری شود، نابود نگردد. کشتزاری که باتقوا آبیاری شود، تشنگی ندارد.
عدم نیاز به عذرخواهی از ذی‌نفعان نشانه موفقیت خطمشی	از خدا آن‌گونه بترسید که نیازی به عذرخواهی نداشته باشید عمل نیک انجام دهید بدون آنکه به ریا و خودنمایی مبتلا شوید، زیرا هر کس، کاری برای غیر خدا انجام دهد، خدا او را به همان غیر واگذارد.
به‌کارگیری افراد ضعیف و ناتوان در اجرای خطمشی نشانه شکست آن	بدانید که افراد ضعیف و ناتوان هرگز نمی‌توانند ظلم و ستم را دور کنند، و حق جز با تلاش و کوشش به دست نمی‌آید.
عدم موفقیت خطمشی با خودکامگی، ستمکاری، بی‌تابی و تندروری مجریان	خدا در خودکامگی و ستمکاری، و در بی‌تابی و تندروری، حکمی دارد که تحقق خواهد یافت.
توجه به تجارب ناموفق در خطمشی‌گذاری پرهیز از مادی‌گرایی صرف در خطمشی‌گذاری	از پیشینیان پند بگیرید، پیش از آنکه آیندگان از شما پند گیرند، این دنیای فاسد نکوهش شده را رها کنید، زیرا مشتاقان شیفته‌تر از شما را رها کرد.
لزوم خودارزیابی خطمشی توسط طراحان و مجریان لزوم اصلاح خطمشی در حین اجرا	بنندگان خدا خود را بسنجید قبل از آنکه مورد سنجش قرار گیرید، پیش از آنکه حسابتان را برسند حساب خود را برسید، پیش از آنکه راه گلو گرفته شود، نفس راحت بکشید، پیش از آنکه با زور شما را به اطاعت وادارند، فرمان‌بردار باشید. بدانید آن کس که خود را یاری نکند و پنددهنده و هشداردهنده خویش نباشد، دیگری هشداردهنده و پنددهنده او نیست.
لزوم تفکر درست در طراحی و تنظیم خطمشی لزوم مطالعه تجارب دیگران در طراحی و تنظیم خطمشی	خدا بیمارزد کسی را که به درستی فکر کند، و پند گیرد، و آگاهی یابد، و بینا شود پس به زودی خواهید دانست که آنچه از دنیا وجود داشت از آن چیزی نمانده، و آنچه از آخرت است جاویدان خواهد ماند، هر چیز که به شمارش آید پایان پذیرد، و هرچه انتظارش را می‌کشید خواهد آمد، و آنچه آمدنی است نزدیک باشد.
پرهیز از توجه به دنیا و فراموشی آخرت در طراحی خطمشی	دنیا برای زندگی همیشگی شما آفریده نشده، گذرگاهی است تا در آن زاد و توشه آخرت بردارید، پس با شتاب، آماده کوچ کردن باشید.
دوری از نقض حدود الهی در طراحی و تنظیم خطمشی	خدا را در راضی نگه داشتن مردم به خشم نیاور، زیرا خشنودی خدا جایگزین هر چیزی بوده؛ اما هیچ چیز جایگزین خشنودی خدا نمی‌شود.
لزوم یقین کامل از موفقیت خطمشی قبل از اجرای آن پرهیز از تداوم اجرای خطمشی بدون دستیابی به نتایج پیش‌بینی شده	از هر کاری که تو را به شک و تردید اندازد، یا تسلیم گمراهی کند پرهیز و چون یقین کردی دلت روشن و فروتن شد، و اندیشه‌ات گرد آمد و کامل گردید، و اراده‌ات به یک چیز متمرکز گشت، پس اندیشه کن در آنچه برای تو تفسیر می‌کنم، اگر در این راه آنچه را دوست می‌داری فراهم نشد، و آسودگی فکر و اندیشه نیافتنی، بدان که راهی را که ایمن نیستی می‌پیمایی، و در تاریکی ره می‌سپاری، زیرا طالب دین نه اشتباه می‌کند، و نه در تردید و سرگردانی است، که در چنین حالتی خودداری بهتر است.

دلالات موضوعی	سهم یاری گزاره‌ها و فرازهای کلام امام <small>علیه السلام</small>
لزوم توجه به عامه مردم در طراحی و تنظیم خطمشی پرهیز از تضییع حقوق عده‌ای از مردم به واسطه اجرای خطمشی	آنچه را که برای خود دوست داری برای دیگران نیز دوست بدار، و آنچه را که برای خود نمی‌پسندی، برای دیگران می‌پسند. ستم روا مدار، آن‌گونه که دوست نداری به تو ستم شود، نیکوکار باش، آن‌گونه که دوست داری به تو نیکی کنند، و آنچه را که برای دیگران زشت می‌داری خود نیز زشت بشمار، و چیزی را برای مردم رضایت بده که برای خود می‌پسندی.
اجرای خطمشی صحیح و کامل منجر به پیشرفت و موفقیت دائمی و همیشگی	آن کس که مرکبش شب و روز آماده است همواره در حرکت خواهد بود، هرچند خود را ساکن پندارد، و همواره راه می‌پیماید هرچند در جای خود ایستاده و راحت باشد.
دوری از اجبار عامه مردم به اجرای خطمشی	به مردم نگو، به من فرمان دادند و من نیز فرمان می‌دهم، پس باید اطاعت شود، که این‌گونه خودبزرگ‌بینی دل را فاسد، و دین را پژمرده، و موجب زوال نعمت‌هاست.
توجه به منافع عامه مردم به جای خواص جامعه در اجرای خطمشی	همانا خشم عمومی مردم، خشنودی خواص (نزدیکان) را از بین می‌برد، اما خشم خواص را خشنودی همگان بی‌اثر می‌کند.
تنظیم و طراحی خطمشی مبتنی بر منافع عموم مردم و نه خواص جامعه	خواص جامعه، همواره بار سنگینی را بر حکومت تحمیل می‌کنند؛ زیرا در روزگار سختی، یاری‌شان کمتر و در اجرای عدالت از همه ناراضی‌تر، و در خواسته‌هایشان پافشارتر و در عطا و بخشش‌ها کم‌سیاس‌تر و به هنگام منع خواسته‌ها دیر عذرپذیرتر و برابر مشکلات کم‌استقامت‌ترین ستون‌های استوار دین و اجتماعات پرشور مسلمانان و نیروهای ذخیره دفاعی، عموم مردم هستند، پس به آنها گرایش داشته و اشتیاقت به آنان باشد.
پرهیز از بزرگ‌نمایی یا کوچک‌نمایی نتایج اجرای خطمشی با توجه به سطح مجریان آن	شرافت و بزرگی کسی موجب نگردد که کار کوچکش را بزرگ بشماری، یا گمنامی کسی باعث شود که کار بزرگ او را ناچیز بدانی.
توجه به ارکان اصلی و فراموشی ارکان جزئی در اجرای خطمشی	هرگز انجام کارهای فراوان و مهم، عذری برای ترک مسئولیت‌های کوچک‌تر نخواهد بود.
پرهیز از وعده‌های فراتر از حدود خطمشی لزوم عمل‌گرایی در اجرای خطمشی تا شعارگرایی	خلاف وعده عمل کردن، خشم خدا و مردم را برمی‌انگیزاند که خدای بزرگ فرمود: "دشمنی بزرگ نزد خدا آنکه بگوید و عمل نکند".
زمان‌سنجی و مکان‌سنجی دقیق در اجرای خطمشی پرهیز از اجرای خطمشی همراه با ابهام تسریع در اجرای خطمشی واضح و روشن	مبادا هرگز در کاری که وقت آن فرا نرسیده شتاب کنی، یا کاری که وقت آن رسیده سستی ورزی، و یا در چیزی که (حقیقت آن) روشن نیست ستیزه‌جویی نمایی و یا در کارهای واضح و آشکار کوتاهی کنی تلاش کن تا هر کاری را در جای خود، و در زمان مخصوص به خود، انجام دهی.
لزوم همراهی و همدلی عامه مردم در اجرای خطمشی	کسی در انجام کاری که مردم خوش ندارند، شتاب کند، درباره او چیزی خواهند گفت که از آن اطلاعی ندارند.
تداوم، استمرار و پایداری در اجرای خطمشی	کار اندکی که ادامه یابد، از کار بسیاری که از آن به ستوه آبی امیدوارکننده‌تر است.

۳. طبقه‌بندی دلالت‌های موضوعی

در این مرحله دلالت‌های موضوعی استخراج شده براساس پنج معیار اصلی محوریت: روش‌محور/ ارزش‌محور/ کاربردی؛ کانون توجه ارزیابی: سنجش نتایج/ نظارت و پایش/ نتایج و پیامدها/ سنجش پیامدها/ تعامل؛ کارکرد اصلی: آموزش/ پاسخگویی/ شفاف‌سازی/ بهبود؛ افق زمانی: گذشته‌نگر/ حین اجرا/ آینده‌نگر؛ روش قالب: کمی/ کیفی دسته‌بندی و نتایج حاصله در جدول شماره (۵) ارائه شده است.

جدول ۵: طبقه‌بندی دلالت‌های موضوعی ارزیابی خطمشی

دالات موضوعی	محوریت	کانون توجه ارزیابی	کارکرد اصلی	افق زمانی	روش قالب
ایجاد گشایش برای عموم مردم نشانه رعایت عدالت در خطمشی	ارزشی	سنجش پیامدها	بهبود	گذشته‌نگر	کیفی
توجه به عبرت‌ها و رعایت تقوا مانع از شکست خطمشی	کاربردی	نظارت و پایش	آموزش	حین اجرا	کیفی
عدم نابودی خطمشی با رعایت تقوا در تنظیم آن	ارزشی	نظارت و پایش	شفاف‌سازی	آینده‌نگر	کیفی
عدم نیاز به عذرخواهی از ذی‌نفعان نشانه موفقیت خطمشی	روشی	سنجش پیامدها	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی
به‌کارگیری افراد ضعیف و ناتوان در اجرای خطمشی نشانه شکست آن	روشی	نظارت و پایش	پاسخگویی	حین اجرا	کمی
عدم موفقیت خطمشی با خودکامگی، ستمکاری، بی‌تابی و تندروی مجریان	روشی	نظارت و پایش	آموزش	حین اجرا	کیفی
توجه به تجارب ناموفق در خطمشی‌گذاری	کاربردی	سنجش پیامدها	بهبود	گذشته‌نگر	کیفی
پرهیز از مادی‌گرایی صرف در خطمشی‌گذاری	روشی	تعامل	شفاف‌سازی	آینده‌نگر	کیفی
خودارزیابی خطمشی توسط طراحان و مجریان	کاربردی	سنجش پیامدها	پاسخگویی	حین اجرا	کمی
اصلاح خطمشی در حین اجرا	روشی	نظارت و پایش	آموزش	حین اجرا	کیفی
لزوم تفکر درست در طراحی و تنظیم خطمشی	روشی	تعامل	بهبود	گذشته‌نگر	کیفی
مطالعه تجارب دیگران در طراحی و تنظیم خطمشی	کاربردی	تعامل	آموزش	گذشته‌نگر	کیفی
پرهیز از توجه به دنیا و فراموشی آخرت در طراحی خطمشی	ارزشی	سنجش نتایج	بهبود	آینده‌نگر	کیفی
دوری از نقض حدود الهی در طراحی و تنظیم خطمشی	ارزشی	نظارت و پایش	پاسخگویی	حین اجرا	کیفی
یقین کامل از موفقیت خطمشی قبل از اجرای آن	کاربردی	سنجش پیامدها	بهبود	آینده‌نگر	کمی
پرهیز از تداوم اجرای خطمشی بدون دستیابی به نتایج پیش‌بینی شده	کاربردی	نظارت و پایش	پاسخگویی	حین اجرا	کمی
توجه به عامه مردم در طراحی و تنظیم خطمشی	ارزشی	تعامل	شفاف‌سازی	گذشته‌نگر	کیفی
پرهیز از تضییع حقوق عده‌ای از مردم به‌واسطه اجرای خطمشی	روشی	سنجش پیامدها	پاسخگویی	حین اجرا	کمی
اجرای خطمشی صحیح و کامل منجر به پیشرفت و موفقیت دائمی و همیشگی	روشی	نظارت و پایش	بهبود	حین اجرا	کیفی
دوری از اجبار عامه مردم به اجرای خطمشی	ارزشی	تعامل	آموزش	حین اجرا	کیفی
توجه به منافع عامه به‌جای خواص در اجرای خطمشی	ارزشی	نتایج و پیامدها	پاسخگویی	حین اجرا	کیفی
تنظیم خطمشی مبتنی بر منافع عموم مردم و نه خواص	ارزشی	تعامل	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی
پرهیز از بزرگنمایی یا کوچک‌نمایی نتایج اجرای خطمشی با توجه به سطح مجریان آن	ارزشی	سنجش پیامدها	شفاف‌سازی	گذشته‌نگر	کمی
توجه به ارکان اصلی و فراموشی ارکان جزئی در اجرای خطمشی	روشی	نظارت و پایش	پاسخگویی	حین اجرا	کیفی
پرهیز از وعده‌های فراتر از حدود خطمشی	روشی	نتایج و پیامدها	شفاف‌سازی	آینده‌نگر	کیفی
لزوم عمل‌گرایی در اجرای خطمشی تا شعارگرایی	روشی	نتایج و پیامدها	پاسخگویی	حین اجرا	کیفی

دلالات موضوعی	محوریت	کانون توجه ارزیابی	کارکرد اصلی	افق زمانی	روش قالب
زمان‌سنجی و مکان‌سنجی دقیق در اجرای خطمشی	روشی	نتایج پیامدها	شفاف‌سازی	حین اجرا	کمی
پرهیز از اجرای خطمشی همراه با ابهام	کاربردی	تعامل	شفاف‌سازی	گذشته‌نگر	کیفی
تسریع در اجرای خطمشی واضح و روشن	کاربردی	سنجش نتایج	شفاف‌سازی	گذشته‌نگر	کیفی
لزوم همراهی و همدلی عامه مردم در اجرای خطمشی	ارزشی	تعامل	آموزش	حین اجرا	کیفی
تداوم، استمرار و پایداری در اجرای خطمشی	روشی	نظارت و پایش	بهبود	حین اجرا	کیفی

۴. عرضه نتایج حاصله به خبرگان موضوع

در این مرحله نتایج حاصله به ۱۰ نفر از خبرگان دانشگاهی و حوزوی آشنا به مبانی دینی و نهج‌البلاغه و حوزه ارزشیابی خطمشی ارائه گردید. نحوه ارائه در قالب پرسشنامه و طرح سؤال در خصوص جدول شماره (۵) بود و میزان موافقت هر یک از پرسش‌شوندگان در خصوص طبقه‌بندی دلالت‌های موضوعی مورد سنجش واقع شد.

۵. تجزیه و تحلیل آماری

نتایج حاصله از توزیع پرسشنامه مورد تجزیه و تحلیل آماری واقع شد و بر این اساس مواردی از جدول شماره (۵) به شرح جدول شماره (۶) اصلاح گردید.

جدول ۶: نتایج تحلیل آماری پرسشنامه‌ها

دلالات موضوعی	محوریت	کانون توجه ارزیابی	کارکرد اصلی	افق زمانی	روش قالب
ایجاد گشایش برای عموم مردم نشانه رعایت عدالت در خطمشی	ارزش‌محور	سنجش پیامدها	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی
توجه به عبرت‌ها و رعایت تقوا مانع از شکست خطمشی	ارزش‌محور	تعامل	بهبود	گذشته‌نگر	کیفی
عدم نابودی خطمشی با رعایت تقوا در تنظیم آن	ارزش‌محور	تعامل	شفاف‌سازی	آینده‌نگر	کیفی
عدم نیاز به عذرخواهی از ذی‌نفعان نشانه موفقیت خطمشی	ارزش‌محور	سنجش پیامدها	شفاف‌سازی	آینده‌نگر	کیفی
به‌کارگیری افراد ضعیف و ناتوان در اجرای خطمشی نشانه شکست آن	ارزش‌محور	سنجش پیامدها	پاسخگویی	آینده‌نگر	کیفی
عدم موفقیت خطمشی با خودکامگی، ستمکاری، بی‌تابی و تندروی مجریان	ارزش‌محور	تعامل	بهبود	گذشته‌نگر	کیفی
توجه به تجارب ناموفق در خطمشی‌گذاری	کاربردی	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی
پرهیز از مادی‌گرایی صرف در خطمشی‌گذاری	روش‌محور	سنجش پیامدها	پاسخگویی	آینده‌نگر	کیفی
لزوم خودارزیابی خطمشی توسط طراحان و مجریان	ارزش‌محور	سنجش پیامدها	پاسخگویی	آینده‌نگر	کیفی
لزوم اصلاح خطمشی در حین اجرا	روش‌محور	نظارت و پایش	پاسخگویی	حین اجرا	کمی
لزوم تفکر درست در طراحی و تنظیم خطمشی	روش‌محور	تعامل	بهبود	گذشته‌نگر	کیفی

دلالتهای موضوعی	محوریت	کانون توجه ارزیابی	کارکرد اصلی	افق زمانی	روش قالب
لزوم مطالعه تجارب دیگران در طراحی و تنظیم خطمشی	روش محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی
پرهیز از توجه به دنیا و فراموشی آخرت در طراحی خطمشی	کاربردی	تعامل	بهبود	آینده‌نگر	کیفی
دوری از نقض حدود الهی در طراحی و تنظیم خطمشی	روش محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی
لزوم یقین کامل از موفقیت خطمشی قبل از اجرای آن	روش محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کمی
پرهیز از تداوم اجرای خطمشی بدون دستیابی به نتایج پیش‌بینی شده	کاربردی	نظارت و پایش	پاسخگویی	حین اجرا	کمی
لزوم توجه به عامه مردم در طراحی و تنظیم خطمشی	ارزش محور	تعامل	بهبود	گذشته‌نگر	کیفی
پرهیز از تضییع حقوق عده‌ای از مردم به واسطه اجرای خطمشی	روش محور	سنجش پیامدها	پاسخگویی	حین اجرا	کمی
اجرای خطمشی صحیح و کامل منجر به پیشرفت و موفقیت دائمی و همیشگی	روش محور	نظارت و پایش	آموزش	حین اجرا	کیفی
توجه به منافع عامه مردم به جای خواص جامعه در اجرای خطمشی	روش محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کمی
تنظیم و طراحی خطمشی مبتنی بر منافع عموم مردم و نه خواص جامعه	ارزش محور	تعامل	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی
پرهیز از بزرگنمایی یا کوچک‌نمایی نتایج اجرای خطمشی با توجه به سطح مجریان آن	روش محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کمی
توجه به ارکان اصلی و فراموشی ارکان جزئی در اجرای خطمشی	کاربردی	تعامل	بهبود	آینده‌نگر	کیفی
پرهیز از عده‌های فراتر از حدود خطمشی	کاربردی	سنجش پیامدها	شفاف‌سازی	آینده‌نگر	کیفی
لزوم عمل‌گرایی در اجرای خطمشی تا شعارگرایی	کاربردی	سنجش پیامدها	شفاف‌سازی	حین اجرا	کیفی
زمان‌سنجی و مکان‌سنجی دقیق در اجرای خطمشی	ارزش محور	نتایج و پیامدها	بهبود	گذشته‌نگر	کمی
پرهیز از اجرای خطمشی همراه با ابهام	روش محور	نظارت و پایش	پاسخگویی	حین اجرا	کمی
تسریع در اجرای خطمشی واضح و روشن	روش محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کمی
لزوم همراهی و همدلی عامه مردم در اجرای خطمشی	کاربردی	تعامل	بهبود	آینده‌نگر	کیفی
تداوم، استمرار و پایداری در اجرای خطمشی	روش محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی

۶. استخراج نهایی دلالتهای موضوعی و طبقه‌بندی

در این مرحله براساس نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل آماری پرسشنامه‌های نخبگان، جدول نهایی طبقه‌بندی دلالتهای موضوعی استخراج و براساس جدول شماره (۲) (قیاس روش‌های ارزیابی خطمشی) دلالتهای روش‌های ارزیابی خطمشی تطابق داده شده و هر یک از دلالتهای موضوعی مرتبط با سهم یاری‌ها با یکی از روش‌های ارزیابی خطمشی برابر جدول شماره (۷) تطابق داده شد.

جدول ۷: تطابق دلالت‌های موضوعی با روش‌های ارزیابی خطمشی

دلالات موضوعی	محوریت	کانون توجه ارزیابی	کارکرد اصلی	افق زمانی	روش قالب	روش ارزیابی خطمشی متناسب
ایجاد گشایش برای عموم مردم نشانه رعایت عدالت در خطمشی	ارزش محور	سنجش پیامدها	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی	محکمه‌ای
توجه به عبرت‌ها و رعایت تقوا مانع از شکست خطمشی	ارزش محور	تعامل	بهبود	گذشته‌نگر	کیفی	ساختارگرا
عدم نابودی خطمشی با رعایت تقوا در تنظیم آن	ارزش محور	تعامل	شفاف‌سازی	آینده‌نگر	کیفی	ساختارگرا
عدم نیاز به عذرخواهی از ذی‌نفعان نشانه موفقیت خطمشی	ارزش محور	سنجش پیامدها	شفاف‌سازی	آینده‌نگر	کیفی	محکمه‌ای
به‌کارگیری افراد ضعیف و ناتوان در اجرای خطمشی نشانه شکست آن	ارزش محور	سنجش پیامدها	پاسخگویی	آینده‌نگر	کیفی	خبره‌گرا
عدم موفقیت خطمشی با خودکامی، ستمکاری، بی‌تایی و تندروی مجریان	ارزش محور	تعامل	بهبود	گذشته‌نگر	کیفی	ذی‌نفع‌گرا
توجه به تجارب ناموفق در خطمشی‌گذاری	کاربردی	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی	تصمیم‌گرا
پرهیز از مادی‌گرایی صرف در خطمشی‌گذاری	روش محور	سنجش پیامدها	پاسخگویی	آینده‌نگر	کیفی	نظریه‌مبنا
خودارزیابی خطمشی توسط طراحان و مجریان	ارزش محور	سنجش پیامدها	پاسخگویی	آینده‌نگر	کیفی	محکمه‌ای
اصلاح خطمشی در حین اجرا	روش محور	نظارت و پایش	پاسخگویی	حین اجرا	کمی	اطلاعات‌گرا
تفکر درست در طراحی و تنظیم خطمشی	روش محور	تعامل	بهبود	گذشته‌نگر	کیفی	فراتحلیل
مطالعه تجارب دیگران در طراحی و تنظیم خطمشی	روش محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی	موردپژوهی
پرهیز از توجه به دنیا و فراموشی آخرت در طراحی خطمشی	کاربردی	تعامل	بهبود	آینده‌نگر	کیفی	مطلوبیت‌گرا
دوری از نقض حدود الهی در طراحی و تنظیم خطمشی	روش محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی	هدف‌گرا
تسریع در اجرای خطمشی واضح و روشن	روش محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کمی	آزمایشگاهی
لزوم یقین کامل از موفقیت خطمشی قبل از اجرای آن	روش محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کمی	حسابرسی نتایج
پرهیز از تداوم اجرای خطمشی بدون دستیابی به نتایج پیش‌بینی شده	کاربردی	نظارت و پایش	پاسخگویی	حین اجرا	کمی	هزینه‌مبنا
پرهیز از وعده‌های فراتر از حدود خطمشی	کاربردی	سنجش پیامدها	شفاف‌سازی	آینده‌نگر	کیفی	واقع‌گرا
دلالات موضوعی	محوریت	کانون توجه ارزیابی	کارکرد اصلی	افق زمانی	روش قالب	روش ارزیابی خطمشی متناسب
پرهیز از تضییع حقوق عده‌ای از مردم به واسطه اجرای خطمشی	روش محور	سنجش پیامدها	پاسخگویی	حین اجرا	کمی	واقع‌گرا

دلال‌ موضوعی	محوریت	کانون توجه ارزیابی	کارکرد اصلی	افق زمانی	روش قالب	روش ارزیابی خط‌مشی متناسب
اجرای خط‌مشی صحیح و کامل منجر به پیشرفت و موفقیت دائمی و همیشگی	روش‌محور	نظارت و پایش	آموزش	حین اجرا	کیفی	موارد موفق
دوری از اجبار عامه مردم به اجرای خط‌مشی	روش‌محور	تعامل	آموزش	حین اجرا	کیفی	مشارکتی
توجه به منافع عامه مردم به جای خواص جامعه در اجرای خط‌مشی	روش‌محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کمی	هدف‌گرا
تنظیم و طراحی خط‌مشی مبتنی بر منافع عموم مردم و نه خواص جامعه	ارزش‌محور	تعامل	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی	مشتری‌گرا
پرهیز از بزرگنمایی یا کوچک‌نمایی نتایج اجرای خط‌مشی با توجه به سطح مجریان آن	روش‌محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کمی	حسابرسی نتایج
توجه به ارکان اصلی و فراموشی ارکان جزئی در اجرای خط‌مشی	کاربردی	تعامل	بهبود	آینده‌نگر	کیفی	تصمیم‌گرا
لزوم توجه به عامه مردم در طراحی و تنظیم خط‌مشی	ارزش‌محور	تعامل	بهبود	گذشته‌نگر	کیفی	ذی‌نفع‌گرا
عمل‌گرایی در اجرای خط‌مشی تا شعارگرایی	کاربردی	سنجش پیامدها	شفاف‌سازی	حین اجرا	کیفی	واقع‌گرا
زمان‌سنجی و مکان‌سنجی دقیق در اجرای خط‌مشی	ارزش‌محور	نتایج و پیامدها	بهبود	گذشته‌نگر	کمی	ساختارگرا
پرهیز از اجرای خط‌مشی همراه با ابهام	روش‌محور	نظارت و پایش	پاسخگویی	حین اجرا	کمی	اطلاعات‌گرا
لزوم همراهی و همدلی عامه مردم در اجرای خط‌مشی	کاربردی	تعامل	بهبود	آینده‌نگر	کیفی	مشارکتی
تداوم، استمرار و پایداری در اجرای خط‌مشی	روش‌محور	سنجش نتایج	پاسخگویی	گذشته‌نگر	کیفی	هدف‌گرا

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

ارزشیابی خط‌مشی به‌عنوان یکی از مراحل محوری و البته فراگیر در چرخه خط‌مشی‌گذاری عمومی بایستی در نظر گرفته شود، در سیر تطور نسلی و پارادایمی ادبیات ارزشیابی خط‌مشی هر چند مسیر تکاملی انتخاب شده است؛ اما نسبت به تکمیل آن در چارچوب بومی‌سازی، بهره‌گیری از انوار منابع و متون دینی نظیر نهج‌البلاغه نیازمندی‌ها مرتفع نشده و عزمی جدی‌تر می‌طلبد. در این مقاله گزاره‌ها و سهم یاری‌های «ارزشیابی خط‌مشی» به‌عنوان یکی از مراحل اصلی در فرایند خط‌مشی‌گذاری از کلام نورانی امام علی (علیه‌السلام) استخراج شد و به روش دلال‌پژوهی، ارتباط دلال‌های استخراج شده از سهم یاری‌ها با روش‌های ارزشیابی خط‌مشی مرسوم امروزی لحاظ گردید. سرانجام اینکه دلال‌های مرتبط و کاملی از فرازها در این خصوص به دست آمد که علاوه بر

هم‌افزایی آن با روش‌های ارزیابی خط‌مشی، منبع کاملی از رهنمودها و تجویزها در فرایند ارزیابی خط‌مشی محسوب می‌شود. ۳۱ گزاره دلالت‌های موضوعی مورد تأیید خبرگان نه تنها براساس پنج معیار اصلی محوریت (روش محور/ ارزش محور/ کاربرد)؛ کانون توجه ارزیابی (سنجش نتایج/ نظارت و پایش/ نتایج و پیامدها/ سنجش پیامدها/ تعامل)؛ کارکرد اصلی (آموزش/ پاسخگویی/ شفاف‌سازی/ بهبود)؛ افق زمانی (گذشته‌نگر/ حین اجرا/ آینده‌نگر)؛ روش قالب (کمی/ کیفی) با معیار روش‌های ارزیابی خط‌مشی متناسب (محکمه‌ای/ ساختارگرا/ خبره‌گرا/ ذی‌نفع‌گرا/ تصمیم‌گرا/ نظریه‌مبنا/ اطلاعات‌گرا/ فراتحلیل/ مورد‌پژوهی/ مطلوبیت‌گرا/ هدف‌گرا/ آزمایشگاهی/ حسابرسی نتایج/ هزینه‌مبنا/ واقع‌گرا/ مشارکتی/ مشتری‌گرا) نیز تناظر و تطابق داده شد. این‌گونه دلالت‌ها چنین جنبه مهم را برجسته‌تر می‌کند:

۱. در محیط ارزشیابی خط‌مشی با توجه به ساحت هستی؛ تنها به بعد مادی خط‌مشی توجه نشود، بلکه بعد معنوی آن نیز در برآوردها و مسئولیت‌پذیری‌های اجتماعی، سازمانی و انسانی دیده شود؛
۲. اهتمام به تمام حوزه دانشی ارزشیابی خط‌مشی، اعم از حوزه دانشی تحلیل خط‌مشی (ارزشیابی پیشین) و حوزه دانشی تحلیل اثر (ارزشیابی حین اجرا (فرایندی) و ارزشیابی پسین (رهاوردی))؛ از سوی علاقه‌مندان و صاحب‌نفع‌ها قرار گیرد؛
۳. ادامه کارهای پژوهشی با استفاده از روش دلالت‌پژوهی در سایر مراحل خط‌مشی‌گذاری عمومی البته از منظر متون دینی و اسلامی نظیر نهج‌البلاغه استمرار یابد.

منابع

۱. نهج‌البلاغه حضرت امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) (۱۳۹۷)، گردآورنده: محمد بی‌حسین شریف‌الرضی، مترجم: محمد دشتی، چ ۱۵، شرکت به نشر آستان قدس رضوی.
۲. اسمیت، کوین بی؛ لاریمر، کریستوفر دابلو (۲۰۱۰)، درآمدی بر نظریه خط‌مشی‌گذاری عمومی؛ تقابل نظری عقلانیت‌گراها و فرائیبات‌گراها، ترجمه حسن دانایی‌فرد (۱۳۹۲)، تهران: انتشارات صفار.
۳. الوانی، سیدمهدی و فتاح شریف‌زاده (۱۳۹۴)، فرایند خط‌مشی‌گذاری عمومی، چ ۱۳، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
۴. امامی میبدی، راضیه (۱۳۹۴)، «ارزیابی سیاست، نابسامانی مفهومی؟»، فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۱، ش ۳.
۵. حسین‌زاده، محمدجواد (۱۳۹۳)، «خط‌مشی‌گذاری عمومی با رویکرد فقهی (فقه‌الاداره)»، دو فصلنامه مدیریت در اسلام، ش ۲۳-۲۴.
۶. دانایی‌فرد، حسن؛ محمدمهدی ذوالفقارزاده؛ مصطفی تقوی؛ مهدی محمدی و پیمان محمدی (۱۳۹۷)، «بررسی دلالت‌های واقع‌گرایی انتقادی در تدوین دستور کار خط‌مشی‌گذاری علم، فناوری و نوآوری؛ موردکاوی اسناد افق ۲۰۲۰ و اقتصاد زیستی ۲۰۳۰ اروپا»، روش‌شناسی علوم انسانی.
۷. دانایی‌فرد، حسن (بهار ۱۳۹۵)، «روش‌شناسی مطالعات دلال‌پژوهی در علوم اجتماعی و انسانی: بنیان‌ها، تعاریف، اهمیت، رویکردها و مراحل اجرا»، فصلنامه علمی پژوهشی روش‌شناسی علوم انسانی.
۸. دانایی‌فرد، حسن؛ زینب شکری، علی‌اصغر فانی و لطف‌اله فروزنده (۱۳۹۵)، «ارائه الگوی عوامل تأثیرگذار بر ارزشیابی کیفیت خط‌مشی‌های عمومی ایران»، فصلنامه مدیریت نظامی، س ۱۶، ش ۸.
۹. رضایی‌منش، بهروز و همکاران (۱۳۹۳)، «الگوی ارزشیابی خط‌مشی‌های عمومی در پرتو معرفت‌علوی»، راهبرد فرهنگ، ش ۲۸.
۱۰. شجاعی، سیدمحمدحسین؛ مهدی فاتح‌راد و سیدحسین‌اله طباطبائیان (۱۳۹۲)، «طرحی برای نظام ارزشیابی سیاست‌های علم»، فناوری و نوآوری؛ رهیافت، ش ۵۵.

۱۱. هاوالت، مایکل و ام رامش (۱۳۸۰)، مطالعه خط‌مشی عمومی، ترجمه عباس منوریان و ابراهیم گلشن، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
۱۲. قلی‌پور، رحمت‌اله (۱۳۹۱)، تصمیم‌گیری سازمانی و خط‌مشی‌گذاری عمومی، چاپ سوم، تهران: انتشارات سمت.
۱۳. واعظی، رضا و محسن محمدی (بهار ۱۳۹۶)، «الگوی برای ارزیابی خط‌مشی‌های عمومی در ایران (مطالعه خط‌مشی مالیات بر ارزش افزوده)»، چشم‌انداز مدیریت دولتی، ش ۲۹.
۱۴. واعظی، رضا؛ فتاح شریف‌زاده و محسن محمدی (۱۳۹۴)، «شناسایی و اولویت‌بندی الگوهای ارزیابی خط‌مشی‌های عمومی»، فصلنامه علوم مدیریت ایران، س ۱۰، ش ۴۰.
۱۵. ماندگار، محمدمهدی (۱۳۷۹)، «خط‌مشی‌های عمومی حکومت در نهج‌البلاغه»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی، مؤسسه آموزشی باقرالعلوم (علیه‌السلام).
۱۶. محمدی، پیمان؛ حسن دانایی‌فرد و مهدی ذوالفقارزاده (۱۳۹۷)، «بررسی دلالت‌های واقع‌گرایی انتقادی در ارزشیابی خط‌مشی علم، فناوری و نوآوری»، فصلنامه مدیریت دولتی، دوره ۱۰، ش ۳.
۱۷. میرزمانی، اعظم؛ علی‌اصغر پورعزت؛ مجتبی امیری و حسن دانایی‌فرد (۱۳۹۲)، «واکاوی دلایل بنیادین خط‌مشی‌گذاری عمومی در جامعه اسلامی ایران»، دو فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت اسلامی، س ۲۱، ش ۲.
۱۸. هیچ، ماری جو (۱۳۸۵)، نظریه سازمان؛ مدرن، نمادین و تفسیری پست مدرن، ج ۱، ترجمه حسن دانایی‌فرد، تهران: افکار.
19. Coryn, C. & Stufflebeam, D. (2014), Evaluation Theory, Models, and Applications. San Francisco: Jossey-Bass.
20. Funnell, S. C. & Rogers, P. J. (2011), Purposeful Program Theory, Effective Use of Theories Of Change And Logic Models. San Francisco: Jossey-Bass.
21. Miles, I., Cunningham, P., Cox, D., Crowe, C. & Malik, K. (2006), Smart Innovation: A Practical Guide to Evaluating Innovation Programmes. BrusselsLuxembourg: ECSC-EC-EAEC, European Commission.
22. Ostrom, Elinor. (2007), Institutional Rational Choice: an Assessment of the Institutional Analysis and Development Framework. In Paul A. Sabatier. Theories of the Policy Process. London: Westview Press.
23. Rowntree, D. (1997), Assessing student- I-low shall we know them. London: Harper & Row.

24. Sanderson, I. (2002), Evaluation, Policy Learning and Evidence-Based Policy Making, Public administration (80), pp 1-22.
25. Wedel, Janine R., Cris Shore, Gregory Feldman and Stacy Lathrop. (2005), Toward an Anthropology of Public Policy .The Annals of the American Academy of Political and Social Science,600. 30-50.
26. Zinovieff, M. (2008), Review and Analysis of Training Impact Evaluation Methods, and Proposed Measures to Support a United Nations System Fellowships Evaluation Framework. Department of Human Resources for Health on behalf of the UN Task Force on Impact Assessment of Fellowships.

